

Fontana Eszter

A BREITKOPF & HÄRTEL ZENEMŰKIADÓ ELSŐ ÉVSZÁZADA*

Nagy dolog, sőt mindeddig példa nélküli, hogy egy zeneműkiadó ilyen hosszú múlt-
ra tekintsen vissza. Az 1719-ben alapított lipcsei cég átvészelt számos technoló-
giaváltást és több háborút, 1952-ben még az államosítást is, de a változásokra
mindig jól reagált, és a reménytelennek tűnő helyzetekből is talált kiutat. Egy rövid
cikkből persze még csak felvázolni sem lehet az elmúlt három évszázad történése-
it; a kiadó maga megtette ezt egy nagyszerű, mind tartalmát, mind terjedelmét,
megjelenését és az illusztrációkat tekintve is impozáns kötetben,¹ így ez a tanul-
mány csak a kezdetekre szorítkozik.

A kezdetek

A 18. században Lipcsében a könyvnyomtatásnak, könyvkötészetnek és könyvke-
reskedelemnek már nagy hagyománya volt, és a város a század végére az európai
könyvnyomtatás és -kereskedelem legfontosabb központjává vált. Köszönhette ezt
Lipcse remek adottságainak, melyekhez a kedvező fekvés, az ipart és kereskedel-
met támogató politika, az évente három alkalommal megrendezett, három hétig
tartó vásár éppúgy hozzá tartozott, mint a nagy tradíciójú egyetem, a könyvek
iránt érdeklődő és szerzőként is számba jövő professzori kar, illetve diákság.
Amint az alábbiakból kiderül, e rangos pozíció elérésében a Breitkopf és Härtel
nyomda és kiadó (B&H) jelentős szerepet játszott.

A cég alapításának éveként 1719-et jegyzik, amikor Bernhard Christoph Breit-
kopf (1695–1777), az akkor már vándoréveit letöltött nyomdász beházasodott a
híres, már kb. 200 éve betűmetszéssel és könyvnyomtatással foglalkozó Müller
családba. Felesége „Müllerné Maria Sophia, sz. Hermann néhai boldogult Johann
Caspar Müller, nevezetes lipcsei polgár és könyvnyomdász, messze híres betűmet-
sző és betűöntő özvegye”² volt.

* A 2019. április 2-án a „Kedd délutáni zenetudomány” sorozat keretében a Zeneakadémián tartott előadás jelentősen átdolgozott és kibővített változata.

1 Thomas Frenzel (hrg.): *Breitkopf & Härtel. 300 Jahre europäische Musik- und Kulturgeschichte*. Wiesbaden: Breitkopf & Härtel, 2019.

2 „Frau Maria Sophia Müllerin, geb. Hermannin, weyländ sehl. Herrn Johann Caspar Müller Vornehmen Bürger und Buchdrucker, so auch weitberühmten Schriftschneiders und Schriftgießers in Leipzig Wittwe” Házassági anyakönyvi bejegyzés, 1719. január 24. Idézi Oskar von Hase: „Breitkopf und Härtel”. In: *Allgemeine Deutsche Biographie*, 3. Leipzig: Duncker & Humblot, 1876, 296.

A kezdeti évek legfontosabb feladata a gazdasági stabilitás megteremtése volt. Ekkor még a betű- és pecsétnyomómetszés volt az egyik legfontosabb tevékenységük, és ez is maradt egészen a 18. század végéig; a betűmetsző-, betűöntő- és rézmetszőműhelyek a cégnek vezető pozíciót biztosítottak.

Kezdetben az öt kézinyomdán úgynevezett aprónyomtatványok, meghívók, programok, versek, röpiratok, játékkártyák és a keresett, különféle mintájú színes papírok készültek. Az első könyv, egy kétnyelvű biblia kétszínnyomású címlappal egy évi előkészítés után, 1723-ban jelent meg. A héber és görög nyelven nyomtatott, két oldalról felnyitható, középen szószedetet és latin nyelvű összefoglalásokat tartalmazó kiadvány egy tudományos igényű különlegesség, amelynek szerzője a lipcsei egyetem professzora, vásárlói pedig a helyi és a más városokban működő egyetemek teológia szakos diákjai voltak. Egy másik professzor, nyelvész és irodalomtudós, Johann Christoph Gottsched szintén a megrendelők közé tartozott. A Breitkopf nyomdája és Gottsched között kialakult gyümölcsöző együttműködés során a betűöntői és nyomdászati tevékenység az igényes tudományos és irodalmi művek kiadásával bővült.

A profilbővülés és a terjeszkedés évei

Az első könyvet a későbbiekben sok másik követte, az újabb nyomdagépek beállítására a régi épületben már nem volt elég hely, ezért B. Ch. Breitkopf 1732-ben megvette Lipcse belvárosában, az egyetem közelében az egykori Arany Medve Fogadót, amelynek helyére felépítette a vállalkozás székhelyét. Az „Arany Medvében” kaptak helyet a betűmetszők, a betűöntöde, a nyomda, a raktárak és az irodák. A földszinten volt egy zeneműbolt, az emeleten néhány lakás, amelyeket kiadtak, illetve vendégeknek átengedtek. 1736-ban jelent meg a *Schemellis Musicalisches Gesang-Buch*, egy egykori Thomaner (Tamás-templomi énekes fiú) 954 régi és újabb egyházi éneket tartalmazó gyűjteménye. A kiadvány szerkesztői és nyomdai előkészítésébe J. S. Bachot is bevonták; tőle származik több korrekció, számozott-basszus-kiegészítés és néhány saját szerzeményű mű.

A tulajdonos egyetlen fia, Johann Gottlob Immanuel Breitkopf (1719–1794) is alapos szakmai képzést kapott; előbb kitanulta a nyomdász mesterséget, majd beiratkozott a lipcsei egyetemre, mert a tudomány is vonzotta. A kiadó és nyomda vezetését 1745-ben vette át, nevéhez két nagy jelentőségű találmány fűződik. 1750-ben megalkotta a „Breitkopf-fraktúra” néven ismertté vált új betűtípust, amelyet szakmai körökben is nagyra értékelték. Az 1754-ben bevezetett, 340 bélyegzőből álló kottajelkészlet forradalmasította a kottanyomtatás technikáját, és megalapozta a cég világhírét. A szedhető kottajelekkel készült első kiadvány a zeneszerzőként is tevékenykedő Mária Antónia Walpurgának, a szász választófejedelem feleségének 1755/56-ban megjelent műve, az *Il trionfo della fedeltà* volt. Ezt egy sor más jelentős zeneszerző, mint például C. Ph. E. Bach, C. H. Graun, J. A. Hiller, Leopold Mozart és mások tollából származó kompozíció követte. A kiadó első opera-zongorakivonata, Baldassare Galuppi *Il mondo alla roversája* 1758-ban jelent meg.

A vállalkozás kínálatában a zeneműkiadás és a zenemű-kereskedelem egyre nagyobb szerepet játszott, és 1760 körül megrendelésre, saját másolókkal készítettett zeneműmásolatokkal és hangszer-kereskedelemmel egészült ki. A lipcsei vásári katalógusok mintájára 1761-ben megjelent a kiadó és nyomda által forgalmazott zenelméleti művek listája, ezt követte egy év múlva a megrendelhető kották incipites katalógusa *Catalogo delle Sinfonie, che si trovano in Manuscritto nella Officina Musica di Giovanni Gottlieb Immanuel Breitkopf, in Lipsia. Parte Ima. 1762.* címmel, amely az addigra már kiterjedt nemzetközi zenemű-kereskedelemnek újabb lendületet adott.

Egy későbbi kimutatás szerint 1725 és 1761 között 656 nyomtatvány, köztük számos széptudományi és teológiai kiadvány, zenemű és zeneművek szövege jelent meg a cég saját kiadásában.³ Az akkori viszonyokat tekintve ez óriási mennyiség volt, ami más nyomdák felvásárlását követően vált lehetségessé. A régi épületben már nem fértek el, ezért 1765-ban az Arany Medvével szemben felépítették az Ezüst Medvét. A század közepére a Breitkopf cég Németország egyik legnagyobb nyomdai kapacitásával rendelkezett, s a 18. század második felében a nyomdai termékeinek mintegy negyede már zenemű volt.

J. G. I. Breitkopf 1794. január 28-án halt meg, a céget az akkor már ott dolgozó, zeneszerzéssel is foglalkozó fia, Cristoph Gottlob (1750–1800) örökölte. 1795-ben társult hozzá Gottfried Christoph Härtel (1763–1827), s a cég neve ettől kezdve a ma is ismert „Breitkopf & Härtel”, annak ellenére, hogy egy évvel később már G. Ch. Härtel volt az egyedüli tulajdonos. Az akkori világ egyik legnagyobb nyomdája 120 képzett, tapasztalt segédet foglalkoztatott, és saját betű- és rézmetszőműhellyel, nagy szedő- és nyomdateremmel és óriási betű- és kottanyomó készlettel rendelkezett. Hosszú évek munkájának eredménye volt a 400 féle, számos nyelvet magába foglaló betűkészlet, ehhez jött még 16 méretben a saját találmányú szedhető kottanyomókészlet, a különféle díszítőmintákat tartalmazó matricagyűjtemény és a cég rézmetszői által készített térképek és illusztrációk nyomólapraktára. Különleges értéket képviselt az évtizedek során felhalmozott, főként kamarazenei műveket tartalmazó kéziratos kottatár és az Európa-szerte kiépített kereskedelmi hálózat.

A zenei profil erősítése

G. Ch. Härtel további jelentős újításokat vezetett be, amelyekkel a kiadó zenei profilja tovább erősödött. 1798 októberétől megjelentette az *Allgemeine Musikalische Zeitungot* (AmZ), az első jelentős német nyelvű zenei periodikát, és 1799-ben elindította az elkövetkezendő húsz év kiadói programját meghatározó *Oeuvres complètes* összkiadás-sorozatot. W. A. Mozart, Joseph Haydn, Muzio Clementi és Johann Ladislaus Dussek műveinek szólamait és partitúráit⁴ a saját fejlesztésű

3 Oskar Hase: „Breitkopf und Härtel”. In: *Allgemeine Deutsche Biographie*, 3. Leipzig: Duncker & Humblot, 1876, 296.

4 Annette Oppermann: *Musikalische Klassiker-Ausgaben des 19. Jahrhunderts*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2001 (Abhandlungen zur Musikgeschichte, 10), 67–70.

1. kép. A Breitkopf & Härtel kiadó székhelyei. Balra az Arany Medve, jobbra az Ezüst Medve (Litográfia, 1850. Stadtgeschichtliches Museum Leipzig)

technológiával szedték. A munka gondos előkészítést kívánt, feljegyezték például, hogy Clementi 1804-ben két hónapig a kiadó egyik vendégszobájában lakott, hogy az 1804–1819 között publikált *Oeuvres complètes de Muzio Clementi* első füzetait a helyszínen korrigálja. A Breitkopf-rendszerrel szedett kotta a rézmetszőkkel dolgozó konkurenciáénál olcsóbb volt, így a kiadó a nyomtatott kották kedvező árával ezen a területen is piacvezetővé vált. Az új technológiát, a könyvnyomtatást (litográfiát), 1805-ban vezették be, ezzel nyomták a portrékat, a könyvek és kották illusztrációit és címlapját, esetenként magát a kottát is.⁵

A kiadó üzleti érdekei azt kívánták, hogy egy-egy szerző művét nagy példányszámban nyomják, és minél hosszabb ideig a piacon tartásuk. Ez óriási változás volt a 18. századi gyakorlattal szemben, amikor a szerzőktől mindig újabb műveket vártak, amelyek viszonylag kis példányszámban jelentek meg. Így a zene széles rétegeket ért el, hozzájárult az egyházi kereteken kívül megszólaló zenekari művek felértékelődéséhez, és közönséget biztosított az akkortájt megjelenő nagy koncerttermeknek.

A lipcsei városvezetés 1780–1781-ben építtette meg a kiadó szomszédságában a város első nagy, az állóhelyekkel együtt 500 fős koncerttermét az egykori posztó-

5 Michael Twyman: „Lithografed music in Germany, the first fifty years”. In: *Studien und Essays zur Druckgeschichte. Festschrift für Claus W. Gerhardt zum siebzigsten Geburtstag*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1997, 107.

kereskedők háza (Gewandhaus) második emeletén. A kiadó sikerének egyik kulcsa a Gewandhaus Orchesterrel, a koncertterem után elnevezett zenekarral tartott szoros kapcsolat volt. A családból Christoph Gottlob Breitkopf (1788 és 1800 között) Hermann Härtel (1834 és 1875 között) és az AmZ főszerkesztője, Friedrich Rochlitz (1805 és 1842 között) a Gewandhaus direktóriumának a tagja volt, és jelentős szerepet játszott a műsorpolitika kialakításában. Az sem volt véletlen, hogy a Gewandhaus Zenekar műsorlapjait a kezdetektől egészen 1952-ig a B&H kiadónál nyomták.

A gyümölcsöző együttműködés egyik jellemző példjaként a kiadó és Beethoven kapcsolatát említeném. Lipcse közönsége 1796-ben hallott először Beethoven-művet. Ebben az évben a nagyszerű pianistaként ünnevelt szerző élete első (és egyetlen) koncertkörútja során, egy hosszabb prágai tartózkodás után Drezdába, onnan pedig Lipcsébe utazott, ahol két hétig maradt. A jelek szerint tárgyalásokat folytatott művei bemutatásáról és megjelentetéséről. „Ah perfido” című legújabb kompozíciójának ősbemutatója az ünnevelt prágai szopránnal, a Beethovennel baráti viszonyt ápoló Josepha Duschekkel és a Gewandhaus zenekarával 1796. november 21-én a lipcsei városi színházban volt.

Beethoven-mű 1801 decemberében jelent meg első alkalommal a Breitkopf & Härtel zeneműkiadó gondozásában. Ezekben az években a kiadó intenzív tárgyalásokat folytatott a zeneszerzővel annak reményében, hogy sikerül megszereznie néhány műve kiadási jogát. A levelezés kezdetben nem hozta meg a várt eredményt; ebben bizonyára az is közrejátszott, hogy Beethoven más kiadókkal is tárgyalt. Amikor 1804 augusztusában egy Härteléknek címzett levélben az Op. 56-os C-dúr *Hármasverseny*t egy jelentős summáért felkínálta, hangsúlyozta azt az újdonságot, hogy a műben a zenekarral három szólóhangszer verseng.⁶ Megegyezni azonban nem tudtak, mert a darab 1807 nyarán a bécsi Bureau des Arts et d'Industrie gondozásában jelent meg, az ősbemutató azonban 1808. február 18-án a lipcsei Gewandhausban volt.⁷

Beethoven újabb ajánlatát követően, amely a szoros személyes, illetve közvetítők, elsősorban Georg August Griesinger⁸ révén ápolta kapcsolatnak köszönhetően született meg, Härtel már nem kockáztatott, hanem 1808. augusztus végén személyesen utazott Bécsbe. A tárgyalások során sikerült néhány autográfot, köztük az 5. és a 6. szimfónia szerzői kéziratát is megszereznie. Meghívta Beethovent Lipcsébe, hogy a művek korrektúráját a helyszínen végezze el, és megszervezte, hogy a szimfóniák kiadása alkalmából e műveket a Gewandhaus is műsorára tűzze. Beethoven az igyekezetet honorálva válaszolt: „Ha Lipcsébe jövök, az valóságos ünnep lesz, a bemutatót az ottani zenészek általam is ismert derékségére és jóakara-

6 Beethoven levele Härtelnek, Bécs, 1804. augusztus 26. Emerich Kastner-Julius Kapp: *Ludwig van Beethovens sämtliche Briefe*. Leipzig: Hesse & Becker, 1923, 81.

7 A Gewandhaus aznapi programját a Lipcsei Városi Múzeum őrzi.

8 Wilhelm Hitzig: „Aus den Briefen Griesingers an Breitkopf & Härtel entnommene Notizen über Beethoven”. In: *Der Bär, Jahrbuch von Breitkopf & Härtel auf das Jahr 1927*. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1927, 23–34.

tára bízom”.⁹ Az 1809. áprilisi két koncerten a szerző nem volt jelen, időközben ugyanis a francia csapatok elfoglalták Bécsset, de a jó kapcsolat megmaradt, a kiadó 1809 és 1812 között az Op. 67-től az Op. 86-ig Beethoven valamennyi új kompozícióját elsőként publikálta.¹⁰

A zongoragyártás kezdetei

A Breitkopf & Härtel cég nagy hangsúlyt fektetett a kereskedelemre. A cég lipcsei zeneműboltjában a kották mellett zeneszerzők képmását, kottapapírt, hangszereket főként bécsi zongorákat és 1817-től metronómot¹¹ is árultak. Ez manapság talán furcsának tűnik, de 1800 és 1830 között más kottakiadó és -kereskedő is foglalkozott zongorák forgalmazásával, így például Londonban Johann Ladislaus Dussek (1794 és 1800 között), Muzio Clementi (1798 és 1831 között), Párizsban Camille Pleyel (1824-től), az Offenbach-i Johann Anton André (1810-től), Bécsben és Lipcsében a F. A. Hoffmeister & Kühnel tulajdonában lévő „Bureau de musique” (1810-től).

A 18. század végétől nagyon sokan érdeklődtek a zongoramuzsika iránt, de zongorakészítő műhely Lipcsében akkor még nem volt. A Breitkopf & Härtel cég a legtöbb hangszert Bécsből, főként Nanette Streicher műhelyből hozatta, de kísérletezett másfajta hangszerekkel, így például Clementi cégén keresztül kb. 1810-ig angol Broadwood-zongorákkal is.¹²

1805-ben 88 zongorát sikerült eladniuk, ezért úgy tűnt, hogy ezt az ágazatot is érdemes fejleszteni, ugyanakkor a napóleoni háborúk következtében 1806. augusztus elején összeomló Német-római Birodalom az amúgy sem egyszerű importot, a körülményes szállítást még bizonytalanabbá tette. Úgy tűnik, hogy a politikai helyzet is hozzájárult ahhoz, hogy az olyan sok mindenben új utakon járó Breitkopf & Härtel cég 1806 októberében belevágott a zongorakészítésbe is. Az Arany Medvében felszabadítottak néhány helyiséget, és ott rendeztek be a bécsi Johann Gottlieb Leitholdnak¹³, a vállalkozás első zongorakészítőjének egy műhelyt. Kezdetben Bécsből importálták a zongorák főbb alkotóelemeit, amelyeket Lipcsében szereltek össze. Így készült el 1807 májusában az első Breitkopf & Härtel jelzéssel ellátott hangszer, egy hatoktávós, mahagóni furnérozású, szárny alakú zongora.

9 „... denn komme ich nach Leipzig so soll's ein wahres Fest seyn, mit dem Leipziger mir bekannten Bravheit und Guten Willen der Musiker diese aufzuführen.” Beethoven levele Härtelnek, Bécs, 1809. január 9. Kastner–Kapp: *Ludwig van Beethovens sämtliche Briefe*, 128.

10 Uő: „Beethoven und das Haus Breitkopf & Härtel”. In: *Der Bär...*, 6., 15.

11 A Mälzel-féle metronóm szabadalmát 1815 decemberében jegyezték be. A metronóm elterjedéséhez Ludwig van Beethoven is hozzájárult. Günther Haupt: „J. N. Mälzels Briefe an Breitkopf & Härtel”. In: *Der Bär...*, 123–125.

12 Eszter Fontana–Andreas Sopart: „Breitkopf & Härtel als Instrumentenbauer und -händler 1807–1872.” In: *Beethoven und der Leipziger Musikverlag Breitkopf & Härtel*. Bonn: Verlag Beethoven-Haus, 2007, 201.

13 Lipcsében élt 1807 óta, megh. 1829.

A cég semmit sem bízott a véletlenre. 1806. augusztus 28-án megbízták Andreas Streichert, hogy írjon az *Allgemeine Musikalische Zeitung* részére egy cikket, amelyben bemutatja a bécsi zongorák előnyeit az angol és a hasonló mechanikájú francia hangszerekkel szemben. Talán volt benne egy szemernyi politikai célzás is, de a megbízást értelmezhetjük Härtel szakmai érdeklődésének jeleként is, mert addigra már kiderült, hogy a bécsi zongorák hangján nevelkedett lipcsei közönség ehhez a hangzásvilágához ragaszkodik. A cikk ugyan nem jelent meg, mert Streicherék azt javasolták, hogy inkább egy koncertet kellene szervezni és a döntésre a hallgatóságot felkérni; erre a célra küldtek is egy zongorát Lipcsébe. Az angol és a bécsi mechanikás zongorákat összehasonlító koncertre végül nem kerül sor, mert Härteléknek nem sikerült egy megfelelő minőségű francia, illetve angol hangszer felhajtaniuk, de a történet mindenképpen jelzi, hogy a zongorajáték és a zongorahangzás is foglalkoztatta a zeneműkiadót, mielőtt belevágott az akkortájt rendkívül népszerűvé váló hangszer gyártásába, és arra is volt koncepciója, hogy milyen módon teheti Streicheréket – és persze a saját zongorakészítő műhelyét – Lipcsében is ismertté. Még 1802-ben szerződést kötöttek a Nanette és Andreas Streicher házaspárral, melynek értelmében Szászországban a Beethoven által is nagyra becsült Streicher-zongorák csak a Breitkopf & Härtel cég által forgalmazhatók. Ez az egyezés ugyan nem volt hosszú életű, mert 1810 után már Ambrosius Kühnel lipcsei boltjában is lehetett Streicher-zongorát kapni, aki érthető módon igényt tartott az árusítás jogára, miután a Breitkopf & Härtel cég most már maga is gyártott zongorát és importtal már alig foglalkozott.¹⁴

Härtel szoros, sőt baráti kapcsolatot ápolt Streicherékkel, akik számos tanácsal segítették a lipcsei zongoragyártás beindítását.¹⁵ Így például részletesen megvitatták a zongoramechanikával kapcsolatos tapasztalataikat, ami hozzájárult 1810 körül ahhoz, hogy Streicherék a mechanikán egy fontos változtatást hajtottak végre, amely mind a billentést, mind a zongora hangját megváltoztatta. Az újítást Beethoven is elismeréssel fogadta.

A zongoragyártás beindult, a fogadtatás jó volt, újabb segédeket vettek fel, akiknek a száma 1813-ban már 10, 1827-ben pedig 33 volt. A rendelkezésünkre álló adatokból kiderül, hogy a segédek száma a gazdasági és politikai nehézségek idején nemegyszer 10 alá csökkent, a jobb években 30 fölött volt. Ennek függvényében a zongoragyártó műhelyben évente 25–100 különféle, asztal, zsiráf és szárny alakú zongora készült. Härtelék a bécsi mintának megfelelően követték az akkori idők technikai újításait, nagy hangsúlyt fektettek az egyedi kívánságok teljesítésére és a minőségre. A kész hangszereket helyi neves zongoristák próbálták ki, és csak ezután szállították őket a megrendelőnek.

14 A Kühnel kiadó levele Streichernek, 1811. november 28-án. Ebben sérelmezi a Breitkopf & Härtel-zongorákat dicsérő újságcikközönt. Uta Goebel-Streicher–Jutta Streicher–Michael Ladenburger: *Beethoven und die Wiener Klavierbauer Nannette und Andreas Streicher*, Bonn: Beethoven-Haus, 1999, 112–113.

15 Wilhelm Lütge: „Andreas und Nannette Streicher”. In: *Der Bär*...64–66.

Kitekintés

Amint a kottanyomtatásban és -kereskedelemben, úgy a zongorakészítés-ágazatban is nagy szerepet játszott a művészekkel tartott szoros kapcsolat. A zongoristák hosszú sorából Felix Mendelssohn-Bartholdyt, Robert és Clara Schumannnt és Liszt Ferencet emelném ki. Ez utóbbi például 1840-ben több nagy sikerű koncertet adott Lipcsében, melyek szervezését a kiadó vállalta. B&H egy jól átgondolt, sikeres hirdetési kampányt szervezett; saját lapjában, az AmZ-ben és más újságokban hívta fel a figyelmet az eseményre. Liszt természetesen egy B&H gyártmányú, a legmagasabb elvárásoknak megfelelő angol mechanikájú zongorán játszott. A híres virtuóz és komponista művei 1838-óta jelentek meg a lipcsei kiadó gondozásában, a teltházas koncertek tehát nemcsak a koncertrendezőknak, hanem az eladott kották és zongorák számát tekintve Härteléknek is jelentős üzleti sikert hoztak.

Beethoven továbbra is az egyik legfontosabb szerző maradt, akitől egy 1842-ből fennmaradt összesítés 110 első kiadású művet sorol fel dátummal, opuszszámmal, példányszámmal, a bolti árral, az nyomtatás költségeivel, a forgalom adataival és a kifizetett honoráriummal.¹⁶ A 25 kötetes Beethoven-összkiadás 1862 és 1865 között jelent meg.

A Breitkopf & Härtel kiadó hosszú távú stratégiájának egy másik jellemző példája a Bach Társaság (Bach Gesellschaft zu Leipzig) megalapítása 1850-ben, amelynek egyetlen célja egy Bach-összkiadás közreadása volt. Az alapító tagok között találjuk Robert Schumannnt, Liszt Ferencet, Ignaz Moschelest, és még számos más híres előadóművészt és zenetudóst. 1851-től kezdve évente egy kötet jelent meg az akkori zenei világ legjobbjaival közreműködésével. A Társaság 1899-ig, a teljeseen új utakat járó összkiadás 50. kötetének megjelenéséig működött.

A 19. század nagy jelentőségű zenei újdonságai közé tartozik a zenekari hangzás megerősödése, a nagy szimfonikus művek népszerűsége és ezzel összefüggésben a zongoratechnika és zongorahangzás megváltozása. Az új, Liszt által is képviselt hangszerjáték és a nagy zenekarok és koncerttermek egy újfajta, erős hangú zongorát igényeltek, amely egy kb. 60 éves izgalmas fejlesztési folyamat során alakult ki Európában, és 1872-ben nyerte el a lényegét tekintve mai, modern formáját. A Breitkopf & Härtel kiadó életében a zongoragyártás soha nem volt központi jelentőségű, mégis 1867-ben az új, a lipcsei Bajor Pályaudvar közelében felépített, óriási méretű telephelyen a zongorakészítő-műhelyek egy egész emeletet kaptak. Első olvasatra meglepőnek tűnik, hogy néhány évvel később, 1872 januárjában ezt az ágazatot mégiscsak megszüntették. Addigra ugyanis jelentősen megváltozott nemcsak a zongoragyártás technológiája hanem a nyomdatechnika is, ugyanakkor a kedvező gazdasági környezetben mindkét területen számos konkurrens vállalat jött létre. A cég új vezetése látta, hogy a zongoragyártás veszteséges, míg a fő ágazat, a nyomdászat nyereséges. Ennek fényében érthető, hogy a zongoragyártást leállították, a már kész hangszereket, a ma-

16 Sächsisches Staatsarchiv Leipzig, Bestand Breitkopf & Härtel.

radék nyersanyagot eladták és az egykori munkások elhelyezkedéséről is gondoskodtak.¹⁷

A Breitkopf & Härtel cég összesen 5200 zongorát készített, és a gyártással ugyan felhagyott, de a zongorakészítők képzésével és azok önállósulásával mégis ők alapították meg az ebben az időben híressé váló, nagy jelentőségű lipcsei zongoragyártó iparágat.

A század utolsó két évtizedében minden egy helyen volt; a könyv- és kottakiadó, a szedőtermek, a kottavésnökök termei, a nyomda, a könyvkötészet és az egész világra kiterjedő kereskedelem. A zongorakészítő műhelyek helyére az új rotációs nyomdagépek kerültek; a közel 2000 négyzetméteres nyomda az akkori világ egyik legnagyobbjának számított. Habár addigra a dinamikusan fejlődő, a könyvkiadás, a hangszer- és zeneműkereskedelem területén vezető pozíciót elért Lipcsében már vagy húsz másik zeneműkiadó is tevékenykedett, a Breitkopf & Härtel céggel egyik sem vehette fel a versenyt. Ennek egyik beszédes bizonyítéka az 1903-ban megjelent, a kiadói programot részletesen felsoroló, 1200 oldalas katalógus.

17 Eszter Fontana: „'Alles vollendet'. Die Schließung der Pianoforte-Fabrik von Breitkopf und Härtel 2019”. In: Frenzel (hrsg.): *Breitkopf & Härtel...*, 245–252.

ABSTRACT

ESZTER FONTANA

THE MUSIC PUBLISHERS BREITKOPF & HÄRTEL. THE FIRST 100 YEARS

What was the secret key of the professional and economic success of the world's oldest music publisher, which has existed for 300 years? The reasons are certainly to be found in the environment that the city of Leipzig with its trade fair has offered for centuries, but also the owners' sensitive reaction to new technologies and new market situations. The joy of innovation, the interest in and knowledge of technology and music, the close connections with musical institutions and with musicians, scholars and artists, and the well-timed expansion of global trade should also be mentioned.

Towards the middle of the 18th century, the Breitkopf printing and letter- and stamp cutting company became one of the leading companies in Leipzig. The invention and introduction of the newly developed Breitkopf-Fraktur typeface (1750) and music printing with movable elements (1751) ensured their economic success. The company increasingly came face to face with the publishing and trade of printed music, a field which had become more and more important since the end of the 18th century, as they also began the series of complete editions of the works of the most famous composers like Mozart, Beethoven or J. S. Bach.

It is little known that the publisher also maintained a pianoforte factory between 1807 and 1872 and produced a total of around 5200 instruments of good quality, so one can say the Breitkopf & Härtel were also the founders of the Leipzig piano manufacturing industry of Leipzig which in the last decades of the 19th century acquired worldwide importance.

Eszter Fontana, born in Budapest, trained as a conservator of musical instruments, and studied organology, musicology and art history. She holds a PhD degree in musicology from the Liszt Academy of Music in Budapest. She worked for 25 years at the Hungarian National Museum in Budapest and from 1995–2013 was the Director of the Museum of Musical Instruments at the University of Leipzig where she was Professor of Organology. She has published numerous articles on historical musical instruments, instrument makers and related topics, on museography, and musical iconography. She has organized around 30 exhibitions, including the new exhibition concept for the Museum of Musical Instruments in Leipzig. Since 1977 she has been a member of CIMCIM (Committee of Musical Instrument Museums and Collections of ICOM) where she served as president from 1998 to 2004. She was the recipient of the Antony Baines memorial Prize (awarded by the Galpin Society) in 2013.